

FALUSI NORBERT

Szövetségek és politikai kötelékek Erdélyben, 1917–1918

Bevezetés

Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlását a nemzeti, közösségi nagyobb narratívák a végkifejlet felől szemlélik, s ezek az eseménysorok sorsfordulóként rögzültek a magyar történelmi emlékezetben. Ezeknek az eltérő elbeszéléseknek az a legfőbb hiányosságuk, hogy nem veszik kellően figyelembe a politikus cselekvési körét meghatározó körülményeket (történeti kontextus), ahol a szereplők még nyitott végű döntések előtt állnak, olykor megfelelő eljárásmodok és eszközök hiányában.¹ 1918 őszén minden korábbinál nagyobb kihívással szembesültek a magyar politikai élet erdélyi szereplői. A Monarchia összeomlása és a megszállás fenyegetése, majd valósága a politikai erőkké összefonódásának szükségét vonta maga után. A cselekvőképes politikai szereplőknek, még ha korábban ellenfelek is voltak, készen kellett állniuk a szövetségkötésre.²

A tanulmány fókuszába azok az erdélyi magyar politikai szereplők kerültek, akik 1917–1918-ban a közélet különböző színterein a politikai vezető pozícióért küzdöttek, s cselekvési lehetőségeiket mérlegelve és helyzetüket értékelve szövetséget kötöttek a célból, hogy Magyarországról és annak keretein belül Erdély jövőjéről megfogalmazzák elképzeléseiket. Az erdélyi politikát alakítók világában ezek a résztvevők nem hirtelen, egyik napról a másikra kerültek közös platformra, hanem politikai tevékenységük főbb vonalait már a háború előtt és alatt is keresztezték egymást.

Az erdélyi magyar elit szempontjából az 1900-as évek elejétől három nagy vitakérdés bontakozott ki: a birtokviszonyok, a választójogi reform és a Tisza István-féle román meg egyezési kísérletek révén a nemzetiségi kérdés megoldatlansága. A jelzett problémák a politikai törekvésekben egymással összefonódva voltak jelen. A földkérdésről és a nemzetiségekről szóló politikai viták általánosságban a nemzetiségektől való veszély érzetére építettek. A románok tudatos nemzeti-politikai birtokvásárlás stratégiáját feltételező álláspontot néhány szakértő (Jancsó Benedek, Réz Mihály, Tokaji László) és erdélyi politikus, főként gróf Bethlen István tematizálta, akik arra hívták fel a figyelmet, hogy az erdélyi román nemzeti mozgalom lehetséges célja Erdély és Románia egyesítése.³ A politikai akarat érvényesítéséért

¹ Schlett István: *Bevezetés A politikai gondolkodás története Magyarországon című trilógia készülő harmadik kötetéhez*. Századvég, 17. évf. (2012) 2. sz. 12–13.

² Szabó Márton: *Diszkurzív politikatudomány*. Budapest, 2016. 330–334.

³ Jancsó Benedek: *Románia birtokpolitikai viszonyai*. Magyar Társadalomtudományi Szemle, 2. évf. (1909) 6. sz. 523–542.; Bethlen István: *Az oláhok birtokvásárlásai Magyarországon az utolsó 5 évben*. Budapest, 1912.; Tokaji László: *Eladó ország. Az erdélyrészi földbirtokforgalom utóbbi 10 évi adatai. Az erdélyrészi földbirtok-politika feladatai és az állam és a társadalom teendői*. Kolozsvár, 1913.; Tokaji László: *Új honfoglalás Erdélyben*. Kolozsvár, 1913.; Réz Mihály: *A kor szelleme és*

follyó választójogi vita súlyos összeütközéshez vezetett az osztrák és a magyar politikai elit között, illetve több mint egy évtizedig megosztotta a magyar belpolitikát. A választójogról szóló 1874. évi XXXIII törvénycikk értelmében az összlakosság hét-nyolc százaléka járulhatott csak az urnához.⁴ A választójog kiterjesztésének ellenzői úgy vélték, ha az ellenzéki oldal, a függetlenségek, a szociáldemokraták, az ipari munkásság, a parasztság, illetve a nemzetiségek mind az urnához járulhatnak, az az 1867-es kiegyezés rendszerére jelent fenyegetést.

A választójog körüli harcokban kialakult közös platformban konzervatív, nacionalista, progresszív, szocialista színezetű emberek kerültek egy kalap alá. A plurális politikai térben a különböző szövetkezők hol külön-külön, hol pedig együtt intézményes formákat hoztak létre céljaik érdekében. Ehhez a politikailag és szociológiailag is színes és laza szövetséghez egyaránt tartoztak '48-as függetlenségek, mérsékeltlen haladó '67-esek, nacionalisták, volt kormánypárti képviselők, szocialisták, konzervatív arisztokraták, városi polgárok, középosztályhoz tartozó zsidó származású értelmiségiek. Ha eltért is a véleményük a választójogról és a nemzeti kérdéstről, részben a Tisza István nevével fémjelzett Nemzeti Munkapárttal szembeni ellenzéki magatartásuk és ellenérzésük, részben a sajátos erdélyi társadalmi viszonyokra reflektáló regionalista szemléletük (politikai teremtés) összekötötte őket.

Az elvesztett háborút követően az 1918-as őszi erdélyi történések főszereplőinek teremtő cselekvése rövid idő alatt az ellenséggel és a káosszal szembeni „nemzeti egység” igénye mentén az erők összefogására helyeződött. 1918. október végén szövetségük jeleként – a budapesti kormány támogatásával – előbb megalakítják a Magyar Nemzeti Tanács Erdélyi Bizottságát, majd a Kelet-magyarországi Főkormánybiztosságot. A szövetkezésről szóló diskurzus és cselekvés a folyamatban és majd az eredményben mint egyedüli politikai alternatíva kerül felül 1918 őszén.

Erdélyi magyar politikai szereplők 1910 után

A Tisza-féle Nemzeti Munkapárt 1910-ben megszerezte a mandátumok hatvankét százalékát, és kényelmes többséggel kormányt alakíthatott. Vele szemben állt a függetlenségi frakciókból (Függetlenségi és 48-as Kossuth Párt, Függetlenségi és 48-as Justh Párt) 1913 nyarán a választásokra való felkészülés jegyében megalakult Egyesült Negyvennyolcas és Függetlenségi Párt. Erdélyben az egyesülést az is indokolta, hogy a székelyföldi törvényhatósági jogú választásokon felülkerekedtek a munkapárti képviselőjelöltek. Csík vármegyében a kiosztható hatvankilenc mandátum háromnegyedét nyerték meg az egynegyed függetlenségivel szemben;⁵ Háromszék vármegyében pedig meghatározó helyi függetlenségi

a választói jog. In: Tisza István – Réz Mihály – Méhely Kálmán: Választójog. Tanulmányok. Budapest, 1913. 90–101.

⁴ Lukács László (Nemzeti Munkapárt) miniszterelnök (1912–1913) az uralkodó előzetes jóváhagyását követően 1912 decemberében benyújtotta a továbbra is korlátozott (műveltségi és vagyoni cenzus) és még mindig csak a férfiakra kiterjesztett, de az 1874. évi törvénnyel szemben némileg módosult választójogi törvénytervezetet (a fővárosban és a törvényhatósági városokban előírták a titkos szavazást). Tisza István a választási törvénytervezetről szóló általános parlamenti vitában (1913. március 5.) az általános választójog ellen foglalt állást.

⁵ Törvényhatósági tagok választása. *Csiki Lapok*, 25. évf. (1913) 47. sz. 1913. november 19. 2.

politikusok, például báró Apor János és Király Aladár⁶ maradtak alul.⁷ 1916-ban Károlyi Mihály vezetésével a párt radikális szárnya kilépett, és megalakította az Egyesült Függetlenségi és 48-as (Károlyi) Pártot. Erdélyben a függetlenségi gondolat legmeghatározóbb alakjai közé tartozott a Károlyival szoros kapcsolatban álló Apáthy István egyetemi tanár, kolozsvári közgyűlési tag, az Erdélyi Szövetség egyik kulcsszemélye, 1918-ban a Magyar Nemzeti Tanács Erdélyi Bizottságának vezetője; Haller Gusztáv kolozsvári polgármester,⁸ aki 1913-tól irányította a várost az 1918-as román katonai megszállásig; Zágoni István, a párt hivatalos erdélyi orgánusának, az *Újságnak* a főszerkesztője, aki 1920 után is a romániai magyar kisebbségi élet egyik vezető szereplője maradt.

Az 1913-ban Andrassy Gyula vezetésével újraalakított, a dualizmus közjogi rendszerét támogató, de az általános választójogot elutasító Alkotmánypártban – a volt függetlenségi párti – gróf Bethlen István országgyűlési képviselő volt az egyik legbefolyásosabb erdélyi politikus, egyben az Erdélyi Szövetség (1913–1918) vezéralakja is.⁹ Kimagasló szerepét bizonyítja, hogy az 1916-os román katonai betörést követően Tisza felkínálta neki egy erdélyi minisztérium vezetését, amit ellenzéki társainak várható ellenállása miatt nem fogadhatott el. Bethlen szövetségese volt ifj. Ugron Gábor, 1915-től marosvásárhelyi országgyűlési képviselő, az Esterházy-, illetve a Wekerle-kormányok belügyminisztere, 1918 tavaszán Erdély királyi biztosa, aki 1918 őszén Károlyi Mihály támogatását is élvezve főszerepet vállalt a Székely Nemzeti Tanács vezetésében.

A parlamenten kívüli erők közül a legjelentősebb tömegbázissal a Magyarországi Szociáldemokrata Párt rendelkezett, Erdélyben főleg Kolozsváron, Brassóban, Nagyszebenben, a bányavidékeken, a Zsil völgyében, illetve a Királyhágón inneni, iparilag fejlettebb városokban, Temesváron, Nagyváradon.¹⁰ A szociáldemokrata párt kolozsvári vezetője Vincze Sándor volt, aki noha nem tartozott a pártelíthez, neve cikkíróként gyakran feltűnt a szociáldemokrata sajtóban. 1914-ben Budapestről került Kolozsvárra a Munkásbiztosító Pénztár alkalmazásában, ahol megismerkedett a város egyes vezetőivel, többek között gróf Bethlen Ödön főispánnal és a kolozsvári hadbírósnál szolgáló, háborúellenes és az általános választójogot támogató báró Horváth Emillel, illetve a demokratikusan gondolkodó erdélyi kulturális és tudományos élet képviselőivel, például a Nemzeti Színház igazgatójával, a polgári radikális Janovics Jenővel. Ezekben az években került baráti kapcsolatba Ady Endrével és Csinszkával is.¹¹ Jászi Oszkár, aki Kolozsváron egyetemi magántanárságot kapott a háború előtt, az Országos Polgári Radikális Pártot 1914-ben alakította meg, elsősorban mégis

⁶ Dr. Király Aladár: a királyi ügyészség helyi vezetője, a koalíciós kormányzat alatt alispán. Részt vesz a Magyar Szövetségben. 1917-től Háromszék főispánja. 1918-ban a román prefektus karhatalommal távolította el, kiutasították Erdélyből. Részt vett a Székely Nemzeti Tanács megalakításában Budapesten.

⁷ A legtöbb kistelepeülésen, de Kézdivásárhelyen és Sepsiszentgyörgyön is többséget szerzett a Nemzeti Munkapárt. *A munkapárt győzelme Háromszék megyében*. Kolozsvári Hírlap, 14. évf. (1913) 283. sz. 1913. november 29. 2–3.

⁸ *Az új polgármester*. Kolozsvári Hírlap, 14. évf. (1913) 279. szám, 1913. november 25. 2.

⁹ A párthoz tartozott többek között: gróf Esterházy Móric, őrgróf Pallavicini György, gróf Teleki Pál.

¹⁰ 1913-ban az MSZDP háromezer szervezett munkást számlált, ami a háború alatt növekedésnek indult. A szervezés nehézségére utal, hogy az erdélyi szocialista lapok (Erdélyi Munkáslap, Erdélyi Munkás, Kolozsvári Munkás, a marosvásárhelyi Munkás) jobbára rövid életűek voltak. Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története*. 3. köt. Budapest, 1988. 1687–1689.

¹¹ Politikatörténeti Intézet Levéltára (a továbbiakban: PTI), Fond: 965. 1. ő. e. Vince Sándor: *Az erdélyi forradalom*, 1. kötet.

Kolozsváron kívül, Temesvár, Arad, Nagyvárad vékony polgári rétegében talált követőkre.¹² Olyan értelmiségiek kötődtek Jászi progresszív programjához, mint az említett Janovics Jenő, az erdélyi filmgyártás kezdeményezője, 1913-tól kolozsvári közgyűlési tag, 1918-ban a Magyar Nemzeti Tanács alelnöke; Somló Bódog kolozsvári egyetemi jogtanár, 1918-ban Erdélyért felelős nemzetiségi államtitkár, illetve Ady Endre költő is.

A Függetlenségi Párt és az MSZDP kapcsolata nem világnézeti jellegű volt, hanem ügyek mentén alakult. Először 1905-ben működtek együtt a Jászi Oszkár kezdeményezte Általános Titkos Választójogi Ligában, amelyhez sikerült megnyerni Kolozsvárról a függetlenségi Apáthy Istvánt és Aradról Barabás Bélát. 1911-ben a két párt Erdélyben, a szociáldemokraták szempontjából erősnek számító Resicabányán, illetve a függetlenségi párti mandátumú Marosvásárhelyen közösen kezdeményezett választójogi gyűlést.¹³ A következő év júniusában Kolozsváron pártkülönbőség nélkül vonultak fel közösen, ahol Apáthy és Kecskeméthy István függetlenségi politikusok, Pósta Béla, Kenéz Béla, Somló Bódog egyetemi tanárok, illetve a szociáldemokrata Józsa Kálmán képviselték közös választójogi ügyüket.¹⁴ 1914 januárjában a munkáspárt a sajtószabadságért rendezett több vidéki városban gyűlést, köztük Kolozsváron is, ahol Kun Béla és több más szocialista politikus mellett a kolozsvári függetlenségi párt képviselőjében Apáthy is felszólalt. Közölte, hogy a polgárság együttérez a munkássággal a sajtószabadságért vívott küzdelemben, majd erősen támadta Tiszát a román paktum-tárgyalások miatt.¹⁵ 1917. júniusban és júliusban nemcsak a főváros munkássága és polgársága mozdult meg a választójogért vívott harcban, hanem a vidéki városok közül Kassa, Kolozsvár, Szabadka, Arad, Debrecen és Szombathely is tüntetések színhelyévé vált. Erdély fővárosából a *Népszava* a következőképpen tudósított: „A város munkássága is impozáns módon vette ki a részét június 8-án a választójogi tüntetésből. Bár az ügyesség a tüntetésre való fölhívást elkoboztatta, a vörös pénteken az egész városban szünetelt a munka [...] a munkásság a függetlenségi pártkörbe indult, ahol dr. Vincze Sándor elvtárs [...] Dr. Apáthy István [...] bejelentették a fővárosi munkások és polgárok választójogi akciójához való csatlakozásukat.”¹⁶

Erdély politikai életében a kormánypárt és az ellenzéki pártok mellett a regionális alapon szervezett Erdélyi Szövetség (1913–1918) volt a legbefolyásosabb politikai szereplő. A Szövetség kezdeményezői által megjelölt elsődleges probléma – szemben a politikai pártok problémaérzékelésével – nem közjogi kérdés volt, hanem az Erdélyért folyó román–magyar politikai küzdelem, és az erdélyi magyarság modernizációjával kapcsolatos társadalmi feladat. A Szövetség céljait tekintve pártokon felül álló, az országos politikában regionális lobbicsoport (*pressure group*) kialakítására törekedett, ami sikerrel befolyásolhatja a törvényalkotókat és a kormányt a vélt vagy valós erdélyi magyar érdekeknek megfelelő intézkedések meghozatala irányába. Bethlent a birtokpolitikai küzdelem eredménytelensége és Tisza románokkal történő kiegyezési politikája is arra sarkallta, hogy szövetségeseket keressen erdélyi politikai céljaihoz és Tisza-ellenes támadásaihoz. Ehhez csatlakozott Apáthy István és báró Kemény Árpád, Alsó-Fehér vármegye nyugalmazott főispánja, akik az erdélyi függetlenségi ellenzék nevében egy manifesztumot bocsátottak közre „*Védjük meg Erdélyt!*” címmel, amelynek elkészítésében részt vett a kolozsvári egyetem két turanista professzora (kolozsvári törvényhatósági bizottsági tagok) Pósta Béla és Kenéz Béla. Póstat 1918-ban a 48-as

¹² *Erdély története*, III. 1689.

¹³ PTI Fond 658 Állag: 6 Dosszié: 94, 133.

¹⁴ *Föllázad az ország*. *Népszava*, 40. évf. (1912). 138. sz. 1912. június 11. 2–6.

¹⁵ *A sajtójavaslat ellen*. *Népszava*, 42. évf. (1914) 13. sz. 1914. január 15. 14.

¹⁶ *A választójog napja*. *Népszava*, 45. évf. (1917) 146. sz. 1917. június 10. 8.

Alkotmánypárt kolozsvári elnökévé is megválasztották. A Szövetség a megalakulásakor kitűzött terveket azonban csak korlátozottan volt képes megvalósítani hangsúlyos ellenzéki ség (Függetlenségi Párt, Alkotmánypárt) miatt. A Monarchia összeomlásának hónapjaiban Magyarország önmentési kísérletei során a Szövetség irányítói közül Apáthy István vállalt kitüntetett szerepet a Károlyi-kormány által támogatott Kelet-Magyarországi Főköormánybiztosság élén.¹⁷

Harcban a választójogért

A háború első két évében a munkapárti kormány és az ellenzék közötti ellentét valamelyest enyhült, de a fordulatot jelentő 1916-ot követően a keleti fronton elszenvedett emberi és katonai veszteségek, az Erdély elleni román támadás, Károly király békevágya, a választójogi küzdelem újbóli kieleződése, illetve egészében véve a pusztító háború hátországra gyakorolt hatása megkérdőjelezte a harc folytatásának értelmét, ami nem maradhatott belpolitikai következmények nélkül. Tisza ellenállt IV. Károly békepolitikájának és reformelképzeléseinek, mire az uralkodó és a hazai ellenzék összefogott a miniszterelnök ellen. Az ellenzék Tiszát tette felelőssé a román támadásért, miközben a Románia elleni megtorló háborút hirdette.¹⁸ A belpolitika főügyévé pedig a választójogot tette, amihez taktikai okokból Andrassy Gyula Alkotmánypártja és az Apponyi Albert által irányított Függetlenségi Párt is csatlakozott. A választójogi harc szervezése érdekében – a Függetlenségi Pártból 1916-ban kivált – Függetlenségi és 48-as (Károlyi)-Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Vázsonyi Vilmos vezette Polgári Demokrata Párt, a Polgári Radikális Párt (Jászi Oszkár) és a Keresztényszocialista Párt (Giesswein Sándor), valamint más kisebb egyesületek június 6-án megalakították a Választójogi Blokkot Károlyi Mihály, Vázsonyi Vilmos és a szociáldemokrata Garbai Sándor vezetésével. Felvették programjukba az általános, egyenlő és titkos választójog kivívását, illetve a hódítás és hadikárpótlás nélküli béke kiküzdését. A Választójogi Blokk szervezeti formája majd 1918 őszén, a Magyar Nemzeti Tanácsban teljesedett ki. A szorult helyzetben Tisza az országgyűlés többségével a háta mögött májusban benyújtotta lemondását a királynak.

IV. Károly választása az alkotmánypárti ifjú politikusra, a művelt és a királyhoz hasonlóan vallásos katolikus gróf Esterházy Móricra esett. Az új kormányfő közigazgatási és politikai tapasztalatok nélkül igen bonyolult helyzetben találta magát; nem tudott megküzdeni az előtte álló kihívásokkal, és alig két hónap után megbukott. Esterházy még kinevezése előtt paktumot kötött Vázsonyival, de a munkapárti többséggel szemben nem kísérelte meg, hogy a Blokkra támaszkodva új országgyűlési választásokat kényszerítsen ki. Utóda Wekerle Sándor lett, aki nemcsak minisztereinek nagy részét vette át, hanem képviselőházi bemutatkozó beszédében a választójog kibővítését ígérte. A Wekerle-kormány első összetételében (1917. augusztus 20. – 1918. január 25.) vallás- és közoktatásügyi miniszter maradt Apponyi; a Károlyi-pártot a népjóléti miniszter Batthyány Tivadar képviselte, a király személye körüli miniszter a katolikus néppárti gróf Zichy Aladár volt, míg a Nemzeti Munkapártból kivált csoportot Serényi Béla képviselte, Andrassy Alkotmánypártját pedig az erdélyi Ugron Gábor belügyminiszter, Hadik János közlemezésügygel megbízott tárca nélküli miniszter, illetve Esterházy Móric. Kezdetben Vázsonyi tárca nélküli választójogügyi miniszterrel – az uralkodói akarattal megegyezően – a választójog kiszélesítésén munkálkodtak. A választásra

¹⁷ K. Lengyel Zsolt: *Erdély újáalkotásának a magyar terve 1917/1918 során*. Korunk, 28. évf. (2017) 2. sz. 64–75.; Egry Gábor: *Regionalizmus, erdélyiség, szupremácia. Az Erdélyi Szövetség és Erdély jövője 1913–1918*. Századok, 147. évf. (2013) 1. sz. 3–31.; Falusi Norbert: *Uralkodó magyar eszmék a változásban. Erdély 1910–1922*. (PhD-értekezés) Szegedi Tudományegyetem, 2018. 87–120.

¹⁸ *Képviselőházi napló*, 1910. XXXI. köt. 656. Országos ülés, 1916. szeptember 5. 448–477.

jogosultak körét hárommillió férfiban és negyedmillió nőben határozták meg, ami mindkét oldalnak elfogadhatatlan volt: a Munkapártnak túl széles, a radikális jogkiterjesztőknek pedig szűk. Ahogy Esterházy, úgy Wekerle sem kezdeményezte új választások kiírását. 1918 elején kísérletet tett egy stabil kormánypárt létrehozására. A koncentráció igényével megalakította a 48-as Alkotmánypártot, amelyhez az Andrássy és az Apponyi vezetett csoportok mellett – a Katolikus Néppárt és a Keresztényszocialista Párt egyesüléséből újonnan létrehozott – Keresztényszocialista Néppárt csatlakozott. A Nemzeti Munkapártnal való fúzió is felmerült, de nem valósult meg. Wekerle a pártalapítást kormánya átalakításával próbálta helyzetbe hozni, amiből kihagyta Batthyányt és Vázsonyit. A belügyminiszeri posztot Ugron Gábor nem vállalta.¹⁹

Az 1917. évi magyar kormányváltások azt eredményezték, hogy ugyan parlamenti többség nélkül, de a korábbi ellenzék került hatalomba. A közigazgatásban ez úgy tükröződött, hogy a korábbi munkapárti főispánokat a függetlenségi párthoz vagy az Alkotmánypárthoz kötődő személyekre cserélték le; a belpolitikai vitákban pedig ismét a választójogi kérdés került a politika középpontjába, ami azonban az Erdélyi Szövetséget is megosztotta. Az erdélyi politikai erők szervezkedése két irányú volt. Míg a munkapártiak és Bethlen egy választójog-ellenes erdélyi blokk felállításán dolgoztak, addig a Kolozsvári Választójogi Liga az általános választójog kivívása szándékával közös gyűlésekre hívta össze a függetlenségiakat (Apáthy István), a szociáldemokratákat (Nagy Balázs, Vincze Sándor) és a polgári radikálisokat (Janovics Jenő). A Liga tevékenységének alapját az a meggyőződés alkotta, hogy az általános, egyenlő és titkos választójog az ezeréves magyar alkotmányossággal összeegyeztethető, és különben is a census egy szűk politikai elit hatalommegőrzését szolgálja. A kolozsvári *Újság* a Bethlen István, Réz Mihály, báró Jósika Sámuel, Bernády György, Mangra Vazul nevével fémjelzett választójog-ellenes mozgalommal mint „*múmiák blokkjára*”-val élcelődött.²⁰ A függetlenségi párti lap a konzervatív arisztokráciát képviselő munkapártiak és a szélsőség közös lobbijáról írt.²¹

1917 szeptemberében Kolozsváron egyszerre két fontos politikai eseményre került sor. A választójog szempontjából nagy jelentőségű gyűlést szervezett szeptember 30-ára az erdélyi szociáldemokrata és a kolozsvári függetlenségi párt a Választójogi Blokkhoz csatlakozott egyesületekkel közösen. A szónokok között szerepelt Apáthy István, báró Kemény Árpád főrendiházi alelnök, Vertán Endre országgyűlési képviselő Vázsonyi választójogi miniszter megbízásából, a szociáldemokraták részéről Bokányi Dezső és Vincze Sándor, az Országos Polgári Radikális Párt képviselője Pilisi Lajos, a feministák képviselője, Glücklich Vilma, illetve Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter, az Egyesült Függetlenségi és 48-as Párt vezére.²² A másik rendezvény az Erdélyi Szövetség Vezető Tanácsának ülése volt, amely az egy héttel később esedékes újjáalakulást készítette elő. Apáthy, ahogy 1913-ban, most is főszerepet vállalt. Bethlen az Erdélyi Szövetség újraindításával egyetértett, de eltérők voltak a szándékai. Apáthy és Ugron a Wekerle-kormány támogatására, illetve a választójog demokratizálására kívánták felhasználni a Szövetséget, míg Bethlen Apáthynak jelezte, hogy

¹⁹ Hajdú Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja*. Budapest, 2014. 243–260.; Pölöskei Ferenc: *Tisza István és kora*. Budapest, 2014. 216–218.

²⁰ Az általános választójog ellen foglalt állást: báró Kemény Kálmán, báró Kemény Pál, báró Szentkereszthy Zsigmond, gróf Bethlen György, gróf Klebelsberg Kunó, gróf Bánffy György, gróf Bethlen Ödön, Béli Ákos, Kálmán Gusztáv, Lukács László, Mikó Bálint, Sándor János stb.

²¹ Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK) Kézirattár, Quart. Hung. 2456. *Erdélyi Szövetség*.

²² *A választójogért*. Népszava, 45. évf. (1917) 245. sz. 1917. október 2. 6.

csak akkor vesz részt a tanácskozáson, ha a választójog nem kerül napirendre. Apáthy végül engedett a kérésnek, mert tudta, hogy Bethlen nélkül a Szövetség jelentősége csökkenne.²³ A függetlenségi politikus a választójog kapcsán képviselt nézeteiből később sem engedett, amit alátámaszt a Vázsonyi Vilmos választójogi miniszterrel történt későbbi levélváltása 1918. júniusban, amikor azt sérelmezte, hogy az erdélyi magyarság több választókerületben el van tiltva a választójog gyakorlásától.²⁴

Bethlen igyekezett meghaladni a kormány és ellenzék kapcsolatát meghatározó törésvonalat, és a rendelkezésre álló erőket a birodalom fenntartására és a magyar nemzetállami igényekre fordítani. Számára a nemzetiségi kérdés és Erdély a világháború alatt egyszerre összmagyar és birodalmi szintű problémává vált. A radikalizálódó nemzeti mozgalmakkal szemben a térség stabilitása érdekében a Monarchia kiegyensúlyozó középhatalomként (az oroszokkal és a németekkel szemben) való fenntartása mellett foglalt állást. Érvelését Románia katonai támadásával (1916) és az antantnak a kis nemzetek függetlenségét elismerő állásfoglalására való hivatkozással támasztotta alá. Erdély kapcsán – ellenzéki szerepből – nem a sajátos kulturális és regionális eltéréseket emelte ki, hanem a magyar állam regionális politikájának hiányát (földbirtokpolitika, gazdaság- és infrastruktúrafejlesztés), illetve az erdélyi magyar nemzetépítés (a szupremácia fenntartása) erőteljes támogatásának szükségességét. Az ország keleti határainak biztosítása érdekében Románia és Magyarország közötti határkiigazításokat, lakosságcserét és telepítéseket (moldvai csángókat, veteránokat) és állami birtokpolitikát (a szociális szempontokat figyelembe véve) javasolt.²⁵ Bethlen a Magyar Szövetséget valójában ezeknek a céloknak igyekezett alárendelni.

A választójog körül kialakult heves viták erejét mutatta, hogy az azonos politikai platform állókat is mennyire megosztotta a kérdés. Marosvásárhely és Maros-Torda vármegye új főispánja, Inczedy-Joksmann Ödön beiktatásakor Bethlen István helytelenítette a választójog kiterjesztését, és annak háború utánra halasztását javasolta. Erre reagált saját párttársa, Bedő Sándor, az Alkotmánypárt helyi elnöke: „...szomorú, de egyúttal megszegyenítő is lenne, hogy félni kelljen attól, ha a magyarnak több jogot adnak.”²⁶ Más kontextusban, de hasonló véleménykülönbség alakult ki a brassói magyarokat tömörítő Brassói Egységes Magyar Párt²⁷ körül is, amikor Hantz Mihály elnök szembekerült Zakariás János, az Erdélyi Szövetség, illetve a brassói törvényhatósági jogú bizottság tagjával. Zakariás és az őt támogatók azt kérték, hogy egy pártgyűlés keretében foglaljanak állást az általános választójog mellett, amit az ellenkezők megpróbáltak leszavaztatni.²⁸

²³ Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest, 1991. 64–65.

²⁴ OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2456. *Erdélyi Szövetség*.

²⁵ *Képviselőházi napló*, 1910. XXXV. köt. 710. országos ülés, 1917. március 3. 4–16.

²⁶ *Főispáni beiktatások*. Népszava, 45. évf. (1917) 189. szám, 1917. július 31. 6.

²⁷ Egységes Magyar Párt (1910–1918. november): mérsékelt konzervatív, etnikai párt. A párt vezető testületeibe (24-es és 100-as bizottságok) egyenlő arányban kerültek be a korábbi koalíciós pártok politikusai és a Munkapárt helyi vezetői. Első elnökévé dr. Hantz Mihályt (Munkapárt), alelnökévé Szele Bélát (újságíró, függetlenségi párti) választották. A párt célja a kisebbségben élő magyarok egyesítése volt, tekintet nélkül az országos politikai törésvonalakra. A pártot a parlamentben a '67-es elveket valló Szterényi József képviselte (Brassó második választókerületében). A párt hivatalos lapjának a Brassói Lapok számított.

²⁸ OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2456. *Erdélyi Szövetség*.

Közös fellépés az 1918. őszi válság során

1918 kora őszen összesűrűsödtek az események: megbukott a Wekerle-kormány; Tisza István elismerte a háború elvesztését; Alexandru Vaida-Voevod országgyűlési képviselő teljes nemzeti szabadságot követelt a románság részére, amihez döntő lökést adott a Monarchia föderatív átalakításának Bécsből hivatalosan terjesztett manifesztuma. Az erdélyi Függetlenségi Párt és az Erdélyi Szövetség az állam önkormányzati területekre való felosztását mereven elutasította, engedményeiket a nyelvhasználat területén, illetve a nemzetiségek részére külön-külön ügyosztályok felállításában fogalmazták meg. Október 26-án a Függetlenségi, a Polgári Radikális és a Szociáldemokrata Pártok megegyezéséből megalakult Magyar Nemzeti Tanács a wilsoni önrendelkezés elvét azzal a feltétellel tette magáévá, hogy Magyarország területi integritása biztosítandó.²⁹

Erdélyben, Kolozsvár központtal, október 31-én Apáthy, Janovics és Vincze vezetésével budapesti mintára megalakították a Magyar Nemzeti Tanács Erdélyi Bizottságát. A Tanács a háború okozta nélkülözés következtében szociális feszültséggel, akadozó élelemellátással, pénzsűkkel és a közbiztonság hiányával nézett szembe. Az utóbbihoz hozzájárult a rendezetlen sorokban hazaérkező több százezer katona, illetve az európai méretű spanyolnátha járvány, amely tízezrekkel végzett. A katonákat igyekeztek a nemzetország köteleibe irányítani a fokozódó erőszak és fosztogatások megfékezésére. A Tanács a feladat megszervezésével dr. Grandpierre Emil kolozsvári törvényszéki bírót bízta meg (aki az impériumváltást követően a magyar kisebbség politikai szervezkedésének egyik vezetője lett).³⁰ Temesváron a Radikális Párt és a Katonatanács kikiáltotta a Bánsági Köztársaságot, Nagyszebenben fellázadt a katonaság, a Zsil-völgyében a munkások ellenőrzésük alá vonták a bányákat. A forradalom legitimitását elősegítő lépések közé tartozott a sajtócenzúra eltörlése, a politikai foglyok szabadon bocsátása, az új főispánok kinevezésénél a nemzetiségekkel való konzultáció vagy a rövid életű kultúróna megszüntetése.³¹ Erdély számos településén alakult Nemzeti Tanács, több esetben – mint például Nagybányán is – az önkormányzati testület nyilvánította önmagát helyi Nemzeti Tanácsnak.³²

A Tanácsok kezdetől fogva etnikai alapon szerveződtek. A Központi Román Nemzeti Tanács október 31-én a Román Nemzeti Párt (RNP) képviselőiből és az MSZDP román politikusáiból alakult meg.³³ Egyik legfontosabb döntésük magukra nézve az volt, hogy a román katonákat a Román Nemzeti Tanácsra eskettették fel.³⁴ A szászok a világháborút végigharcolták az antant ellen; előttük nyitott kérdés volt, hogy kitartanak-e Magyarország mellett. Október 29-én a Szászok Központi Tanácsának kibővített nagyválasztmánya még Magyarország mellett foglalt állást, de a január 8-án Medgyesen tartott gyűlésen kimondta az egyesü-

²⁹ *Erdély története, 1702–1707.*

³⁰ *Munkában a kolozsvári Nemzeti Tanács.* Kolozsvári Hírlap, 1918. november 10.

³¹ *Erdély története, III. 1702–1707.*

³² *A Nemzeti Tanács megalakulása Nagybányán.* Nagybánya, 16. évf. (1918) 45. sz. 1918. november 7. 1.

³³ RNP: Ștefan Cicio-Pop, Vasile Goldiș, Aurel Lazăr, Teodor Mihali, Alexandru Vaida-Voevod, Aurel Vlad). Szociáldemokraták: Tiron Albani, Ioan Flueraș, Enea Grapini, Iosif Jumanca, Iosif Renoui, Brazil Surdu.

³⁴ Iancu, Gheorghe: *The Ruling Council. The Integration of Transylvania into Romania: 1918–1920.* Cluj, 1995. 24.; *A román Nemzeti Tanács küldöttsége az erdélyi Nemzeti Tanács ülésén.* Kolozsvári Hírlap, 1918. november 3.

lést Nagy-Romániával.³⁵ Az erdélyi zsidóság egy része is megalakította saját nemzeti testületét Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség néven, amelynek kezdeményezésében dr. Eisler Mátyás és Glasner Mózes kolozsvári főrabbi vállalták a legnagyobb szerepet. A Szövetség az erdélyi zsidóság részére azt kérte, hogy a román, a magyar és a szász nemzet ismerje el zsidó nemzet létét és ebből következő önrendelkezési jogát.³⁶

A nemzetiségi tanácsok, ha politikai téren nem is, de a rendfenntartás és a mindennapi szükségletek biztosítása érdekében igyekeztek összehangolni tevékenységüket. November 1-jén a Román Nemzeti Tanács nevében Teodor Mihali, a Magyar Nemzeti Tanácsban Hock János és a szász országgyűlési képviselő Wilhelm Melzer közös proklamációjában együttes felépésre szólították fel Erdély nemzetiségeit a belső rend, a személy- és vagyonbiztonság közös védelmére. Elfogadták azt is, hogy a nemzetőrsek anyanyelv szerint szerveződjenek, s hogy élükre csak az adott nyelvet beszélő tiszték állíthatók. Elismerték Siegler Konrád tábornokot az erdélyi haderők főparancsnokának, akit a hadügyminiszter nevezett ki. A főparancsnok mellé a szász, a román és a magyar Tanácsokból két-két katonai népbiztost állítottak. A napiparancsokat három nyelven közölték, s ezeket a népbiztosok aláírásukkal ellenjegyezték.³⁷ Az erőszakhullámot nem sikerült sem megelőzni, sem megfékezni. Kastélyokat fosztottak ki és égettek fel (Teleky, Zichy, Hirsch, Bethlen stb.), halálos összecsapásokra került sor egész Erdélyben, ahol románok, magyarok, németek, zsidók egyaránt életüket veszítették. A terror kiemelkedő esetei közé tartozik Jósikafalva, Urmánczy Nándor földbirtokos, függetlenségi párti országgyűlési képviselő birtoka, a szászsebesi román és szász véres összecsapás, illetve Alsójjára, ahol a csendőrök nyolc embert lőttek agyon.³⁸

Románia és a román nemzetiségi mozgalom történetében a november hónap kedvező politikai fordulópontot jelentett. November 9-én a román kormány ultimátumot küldött August von Mackensen német tábornoknak, hogy hagyja el a mintegy kétszázézeres seregével Romániát, különben Románia támadásba kezd. Mackensen a felszólítástól függetlenül már aznap megkezdte a visszavonulást, nem várva be a francia erők átkelését a Dunán. November 10-én a háttérben eldőlt, hogy Románia az antant oldalán háborúba lép – 1916-ot követően másodsor – a központi hatalmak ellen. Ioan. C. Brătianu (Nemzeti Liberális Párt) célját elérte, a nyugati hatalmak elismerték Bukarestet szövetségesként, s ez megteremtette a lehetőséget a keleti front kiszélesítésére.³⁹ Szintén november 9-én az Aradon székelő Román Nemzeti Tanács felszólította a budapesti Magyar Nemzeti Tanácsot, hogy adja át Kelet-Magyarország huszonhat vármegyéje felett az ellenőrzést. A Károlyi-kormány nevében Jászi Oszkár nemzetiségi ügyekért felelős miniszter tárgyalásokat folytatott Iuliu Maniuval. Jászi a területi integritás fenntartása reményében homogén nyelvi kantonok kialakítását javasolta a románok által igényelt területeken, ugyanakkor visszautasította a Román Nemzeti Tanács nem román többségű területekre benyújtott igényét, mint olyat, ami nem felel meg a wilsoni

³⁵ *Milyen magatartást tanúsítanak az erdélyi szászok a magyar állammal szemben?* Kolozsvári Hírlap, 1918. november 27.; Pukánszky Béla: *Erdélyi szászok és magyarok*. Gödöllő, 2003. 110–111.

³⁶ *Megalakult a zsidó Nemzeti Tanács*. Kolozsvári Hírlap, 1918. november 21.; *Mit akar kolozsvári zsidóság?* Kolozsvári Hírlap, 1918. november 23.

³⁷ *A magyar és a román Nemzeti Tanács megegyezése a fegyveres erő dolgában*. Kolozsvári Hírlap, 1918. november 5.

³⁸ *Fosztogatások és rablások egyes erdélyi községekben*. Kolozsvári Hírlap, 1918. november 8.; *A fosztogató szászfenesiek; Az alsójjári zavargások epilógusa; Zavargások Szolnok-Doboka megyéből*. Kolozsvári Hírlap, 1918. november 9.; *Szászsebesen megölték a román Nemzeti Tanács elnökét*. Kolozsvári Hírlap, 1918. november 15.

³⁹ Iancu: *The Ruling Council*, 16–17.; OSZK Kézirattár Fond 625 (*A román–magyar viszony 1910–1920 között*, 791–797.)

elveknek. Maniu, aki Bécsben korábban megismerte az 1916-os titkos bukaresti szerződés szövegét, a román nemzet korlátlan önrendelkezési jogára hivatkozva a tervezetet elutasította, és a tanácskozás végén kijelentette, hogy „a román nemzetnek jogába fog állani az is, hogy a teljes elszakadást kimondja”.⁴⁰

Integer Magyarország? Autonóm és/vagy független Erdély? Köztársaságok Erdélye?

Külpolitikai kérdésként Erdély státusza a világháború alatt visszatérő téma volt az Osztrák–Magyar Monarchia, Németország és a Román Királyság közti ún. központi hatalmak szövetségi rendszerében (illetve a térséget érintő orosz külpolitikában is). Tisza István kormányára a német vezetés részéről politikai nyomás nehezedett, mert Berlin egyre komolyabban vette azt a román kívánságot (és 1915–1916-ban meg is fogalmazta követelését a magyar kormány felé), hogy az újabb frontvonal kialakulásának megakadályozása érdekében Budapest kínálja fel Erdély autonóm státuszát. Tisza ezeket a kísérleteket sorra elhárította. Érvelésében a román kormány megbízhatatlansága, a háborús veszélyhelyzetek fegyveres megoldásának és a német–magyar katonai együttműködésnek az elsőbbsége, illetve az általa is felismert nemzetiségpolitikai módosításoknak a háború utáni időkre való elhalasztása jelentették a főbb elemeket.⁴¹

A háború elvesztésével 1918 őszétől – szoros kapcsolatban a gyorsan változó (és magyar szempontból romló) nemzetközi körülményekkel – háromféle elképzelés fogalmazódott meg Erdély állami hovatartozásáról: a) Erdély az integer Magyarország része; b) Erdély egy föderális állam autonóm régiója; c) Erdély felosztása, illetve egyes alrégiói mint önálló köztársaságok.

Apáthy 1918. október közepén megbeszélést folytatott Bethlennel és az Erdélyi Szövetség vezetőségével a leendő magyar kormány elvárható magatartásáról, amiről (október 14-i keltezésű) levelében tájékoztatta Károlyi Mihályt: „Magyarország képviselőinek semmi körülmények között sem szabad Magyarország belső egységének földáldozásáig, még kevésbé Magyarország területének megcsonkításáig elmenni. Amennyiben a béketárgyalások ilyen elhatározásokra vezetnének, a magyar kiküldötteknek a béketárgyalásokat ott kellene hagyniuk, kijelentve a magyar nemzet sem Magyarország belső egységének megbontásába, sem pedig területeinek megcsonkításába soha beleegyezni nem fog.”⁴² Külön kiemelte, hogy a béketárgyalásokon Magyarországnak Ausztriától külön kell képviselnie érdekeit, ami egyúttal kifejezné a dualista állam minden korábbi közös ügyének megszakítását. 1918. november 12-én Ausztria kikiáltotta a köztársaságot, és saját részéről kinyilvánította az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnését. A Károlyi-kormány ebben a helyzetben nem kerülhette meg az államforma kérdését. Apáthy november 16-án esküt tett a független és önálló Magyarországra, üdvözölve az Ausztriával fennállt közös ügyek megszűnését.

⁴⁰ Szarka László: *A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén*. Kisebbségkutatás, 17. évf. (2008) 2. sz. 233–247.; Iancu: *The Ruling Council*, 15–16.; Litván György: *Jászai Oszkár*. Budapest, 2003. 147–150.; Tilea, Viorel Virgil: *Románia diplomáciai működése 1919. novembertől 1920. márciusáig*. Lugoj-Lugos, 1926. 12.

⁴¹ Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában 1914–1916*. 7. köt. Budapest, 1999. 398–399.; Szarka László: *A nemzetiségi kérdés alakváltozatai a Nagy Háború éveiben*. Adalékok a magyar kormányok erdélyi politikájának történetéhez. Pro Minoritate, 25. évf. (2016). 4. sz. (Tél) 10–11.

⁴² OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2455 (Apáthy levele Károlyi Mihályhoz, 1918. október 14.)

Midőn a román csapatok megszállták a belgrádi katonai konvencióban (1918. november 13.) meghatározott demarkációs vonaltól délre eső területeket, illetve a gyulafehérvári román nemzetgyűlést követően időszerűvé vált az annexió törekvések (wilsonizmussal összeegyeztethetetlen) igazságtalanságának propagálása és a béketárgyalásokra való felkészülés. Paál Árpád és környezete ezt követően a Székely Köztársaság eszméje felé fordult. Paál a háború alatt a közéletmezés előadójaként segítette Székelyföld lakosságát, az Erdélyi Szövetség Vezető Tanácsának tagja volt, majd a Károlyi-kormány Udvarhely vármegye alispánjává nevezte ki. A századelő Székely Kongresszusainak törekvéseire támaszkodva társaival egy semleges államalakulat tervét vázolták fel. A fegyverszüneti szerződés és a megszállás elismerése mellett kívánták kikiáltani a független székely államot, amely gazdasági szövetségre lépne a román és a szász nemzettel, Romániával, Magyarországgal, Szerbiával, Lengyelországgal, Oroszországgal és Ukrajnával, illetve Svájc, Anglia és az USA protektorátusát kérné. A köztársaság tervezete (*Emlékirat a semleges, független Székely Államról*) magában foglalta a wilsoni önrendelkezési jog alapján Háromszék, Csík, Udvarhely és Maros-Torda vármegyéket, illetve Brassó, Kolozs és Torda-Aranyos megyék magyarlakta területeit. Amikor a népszavazás megszervezésének lehetősége felmerült, előtte egy nappal, 1919. január 9-én Paált letartóztatták.⁴³ A Székely Köztársaság elképzelése megegyezett Jancsó Benedek 1918. novemberi álláspontjával: ha a magyar integritás védelme nem sikerül, minden eszközt fel kell használni az idegen uralommal szemben az erdélyi tömbmagyarság védelmére.⁴⁴

A háború elvesztését követő kiütkeresésben került sor az inkább csak elméletben létező Kalotaszegi Köztársaság kikiáltására, amely a neves író, építész, Kós Károly és Albrecht Lajos bánffyhungyadi ügyvéd vezetésével alakult meg Sztánán. Az államalakulat Kalotaszeg negyvenezer fős lakosságát jelentette.⁴⁵ Hasonló regionális kezdeményezés volt Temesváron 1918 novemberében, ahol Bartha Albert ezredes és a szociáldemokrata Róth Ottó irányításával megalakult a Bánáti Köztársaság. Az alig egy hónapig létező államot csak a Károlyi-kormány ismerte el, s a megszálló szerb és francia antant csapatok számolták fel.⁴⁶ A köztársaságok létrehozása mögött az a politikai szándék húzódnak meg, hogy a nemzetiségileg sokszínű térségeket kantonrendszerbe szervezve akarták megőrizni, illetve szoros szövetségben tartani Magyarországgal.

A háború elvesztésével és a Monarchia felbomlásával Bethlennek is szembe kellett néznie. Korábbi nemzetiségpolitikai koncepcióját feladva közeledett az autonóm vagy független Erdély gondolatához. Ez a koncepciómódosítás – a körülmények alakulásával – három szakaszban következett be. Első lépésként elismerte, hogy a nemzetiségek javára engedményeket kell tenni (megyék kétnyelvűsége, felekezeti iskolák tanügyi szabadsága, nemzetiségi államtitkárságok felállítás), illetve 1918. november 11-én egy budapesti politikai megbeszélésen támogatta Károlyi és Jászi demokratikus, a magyar állam keretén belül maradó kantonális rendezési koncepcióját. Második gondolati lépcsőnek a székely köztársaság terve,

⁴³ Paál 1919. január 12-én házi őrizetében kapott üzenetet arról, hogy a háromszékiek (Király Aladár főispán vezetésével) a Székely Köztársaságot Budapesten tervezik kikiáltani, de ezzel addig várnak, míg véglegessé nem válik, hogy a békekonferencia Magyarország felosztása mellett dönt-e.

⁴⁴ Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Budapest, 2013. 58–65.; Bárdi Nándor: *Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920*. Aetas, 8. évf. (1993) 3. sz. 76–118.

⁴⁵ Sas Péter (szerk.): *„Kőből, fából házat... igéből várat.” (In memoriam Kós Károly 1883–1983)*. Budapest, 1983. 273.

⁴⁶ Jakabffy Elemér – Páll György: *A bánági magyarság húsz éve Romániában 1918–1938*. Budapest, 1939. 10–21.; *Vértelen forradalom országszerte*. Népszava, 46. évf. (1918). 256. sz. 2018. november 1. 7.

lényegében a történeti állam egységéről való kényszerű lemondás tekinthető Jászi aradi tárgyalásainak kudarcát (1918. november 14.), illetve a belgrádi katonai konvenciót követően. A független köztársaságról szóló – wilsoni elvekre hivatkozó – terv értelmében a kompakt egységben élő, hatszázszáz négyezer székelyföldi magyarság szuverén székely köztársaságot hozott volna létre. A harmadik szakasz az önálló erdélyi állam vagy a román állam keretein belüli Erdély autonómiájának terve, melyet először Gyárfás Elemér vázolt fel 1919. március 24-én (*Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei*⁴⁷). Gyárfás a magyar, a román és a szász nemzetek 1526-ig visszanyúló autonóm fejlődéséből, az erdélyi önkormányzat történeti hagyományából indult ki. Erre hivatkozva javasolta egy a három erdélyi nemzet képviselőiből álló kormányzótanács megalakítását és külön erdélyi országgyűlés megválasztását. Gyárfás Emil Hatjeganu erdélyi román politikushoz juttatta el memorandumát, de választ sem tőle, sem a nagyszombati román Consiliul Dirigenttől nem kapott. 1919 májusában született egy másik memorandum is, amit Rugonfalvy Kiss István debreceni egyetemi tanár készített. Gyárfástól eltérően a román és a magyar nemzetet fenyegető szláv „veszedelemből” indult ki (ez megegyezett Bethlen korábbi helyzetértékelésével), és ennek alapján tett ajánlást a román–magyar perszonálunió létesítésére. Ez a gondolat Iuliu Maniu (a Kormányzótanács elnöke) és Teodor Mihali (az Erdélyi Román Nemzeti Tanács vezetője) nyilatkozataiban is visszhangra talált, amikor Románia és Magyarország egymásrataltságát hangoztatták. A Tanácsköztársaság kikiáltása után Bethlen István Bécsbe menekült, és „új politikai irányvonalat” kezdeményezett. Ennek a lényege – Rugonfalvy gondolatmenetéhez hasonlóan – a szlávellenes magyar–román együttműködés, végső célja pedig egy Románia és Magyarország közötti államszövetség megteremtése volt. A kérdésben tárgyalásokra is sor került 1919 augusztusában és szeptemberében, de a románok mindenekelőtt az 1916-os bukaresti szerződéshez közelítő határok garantálását szerették volna elérni. Bethlen Jancsó Benedekkel együttműködve újabb tervezetet készített az erdélyi kérdés megoldásáról 1919 végén (ez később a magyar békedelegáció VIII. számú jegyzéke volt). Az előterjesztés Gyárfás ismertett memorandumához hasonlított, amely a történeti Erdély (tizenöt vármegye) egységének megőrzését javasolta, illetve azt, hogy államjogi hovatartozását (Románia vagy Magyarország része, illetve független) egy népszavazás dönthetné el. Az Erdély kérdéséről Bethlen és mások által felvetett tervezetek végül semminemű eredménnyel nem jártak. Az összeomlást követően Bethlen koncepciójának egyik lényegi eleme az volt, hogy a történeti Erdély egységét fenn kell tartani, és belső viszonyait svájci mintára, az ott élő nemzetek egyenjogúságát szem előtt tartva, nyelvi-etnikai kantonok kialakításával lehet kezelni.⁴⁸

Erdély utolsó önmentési kísérlete:

Kelet-magyarországi Főkormánybiztosság

A román hadsereg 1918. november elejétől a történelmi Magyarország közvetlen határánál sorakozott fel, kisebb román reguláris csapatok egyre gyakrabban átlépték a békási, az ojtói, a gyimesi és a tölgyesi szorosokat. November közepétől a szerb csapatok bánáti jelenléte is állandósult, míg a román reguláris hadsereg megszállva tartotta Gyimesbükköt, valamint Csíkszentmártont, és megközelítette Csíkszereda határát.⁴⁹ Székelyföldön a csíki Nemzeti

⁴⁷ Gyárfás Elemér: *Erdélyi problémák*. Cluj–Kolozsvár, 1923. 143–154.

⁴⁸ Romsics Ignác: *Bethlen koncepciója a független vagy autonóm Erdélyről*. Magyarságkutatás 1987. 49–64.

⁴⁹ *Portyázó román csapatok a határszélen. A Bánát része már a szerbek kezén van*. Kolozsvári Hírlap, 1918. november 15.; *Román megszállás*. Kolozsvári Hírlap, 1918. november 16.

Tanács fegyveres ellenállást sehol sem szervezett, a fegyverszüneti megállapodás betartása érdekében meg is tiltotta. A megszállásra készülve a székelyudvarhelyi, a csiki és a háromszéki Nemzeti Tanácsok a marosvásárhelyi Nemzeti Tanácsot a Székely Nemzeti Tanácsok hatáskörével ruházták fel.⁵⁰ A Tanácsot november 10-én Budapesten alakították, hogy a győztesek előtt dokumentálják a régió magyar jellegét. Az irányítás Jancsó Benedek, Sebes Dénes marosvásárhelyi országgyűlési képviselő és Ugron Gábor kezében volt.⁵¹ Ugron közbenjárására gróf Bánffy Miklós külföldre utazott, hogy a kormány céljai mellett propagandát fejtsen ki, míg Bethlen a Székely Nemzeti Tanács külügyi albizottságát szervezte meg és vezette.⁵²

A Károlyi-kormány demokratikus programjának megvalósítása vészjósló körülmények között folyt. Elsőként az ország független köztársasággá nyilvánítása került napirendre (november 16.), amelynek jogalapját IV. Károly eckartsau nyilatkozata (november 13.) teremtette meg. Az uralkodó ebben lemondott „minden részvételéről az államügyek vitelében, és elismerte Magyarország későbbi döntését jövőendő államformájáról”. Napokon belül alapjaiban megváltozott a magyar politikai rendszer: előbb beszüntette működését az 1910-es országgyűlés, majd a törvényhozó hatalmat az ideiglenesen felállított Nemzeti Tanács gyakorolta az ún. néptörvények útján.⁵³

November 15-én került sor arra a találkozóra, ahol az erdélyi katolikus (gróf Majláth Gusztáv) és protestáns (Nagy Károly református, Ferenc József unitárius, Kirchknopf Gusztáv evangélikus) püspökök közösen kezdeményezték a Felekezeti Tanács felállítását. A Tanács működése elsősorban a kisebbségi magyarság életében vált fontossá a két világháború között. A püspökök az alakuló ülésen a „magyar népkormányt, mely a béke biztonságára, az ország függetlenségének kivívására és a társadalmi megújulás megszervezésére vállalkozott, a történelmi időkhöz mért hazafias érzésekkel üdvözi”.⁵⁴

A sikertelen aradi tárgyalásokat követően a Székely Nemzeti Tanács két tömegtüntetést szervezett november végén, Kézdivásárhelyen és Marosvásárhelyen, ahol a területi integritás fenntartása mellett a wilsoni elvek alapján az önrendelkezés érvényesítését követelték.⁵⁵ Arra az esetre azonban, ha a békekonferencia nem fogadná el az integritást, állást foglaltak a Székelyföld „minden államtól független szuverén köztársasággá” alakulása mellett az erdélyi magyarság fennmaradásának érdekében.⁵⁶ A románok nemzetgyűlését december 1-jére Gyulafehérvárra hívták össze, ahol Erdély és Románia egyesülését proklamálták. A megválasztott kétszáz tagú Nagy Nemzeti Tanács kijelölte a tizenöt fős Kormányzótanácsot (*Consiliul Dirigent*),⁵⁷ amely kétéves működése alatt a megszállt magyarországi területek felett

⁵⁰ Bárdi: *Otthon és haza*, 46–47.

⁵¹ A Székely Nemzeti Tanácsot kezdetben Győrffy Gyula, Gál Sándor és Sándor László országgyűlési képviselők irányították.

⁵² Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*. Budapest, 2018. 125–134.; Gróf Bánffy Miklós: *Emlékeimből*. Kolozsvár, 1932.

⁵³ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2005. 117.

⁵⁴ Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának Levéltára, Kolozsvár. *A felekezeti értekezlet jegyzőkönyvei (1918–1922)*.

⁵⁵ *Kézdivásárhelyi székely nagygyűlés*. Kolozsvári Hírlap, 1918. november 27.; *A székely nemzetgyűlés Magyarországra integritásáért*. Kolozsvári Hírlap, 1918. november 29.

⁵⁶ Romsics: *Erdély elvesztése*, 126.

⁵⁷ Iuliu Maniu elnök, Romul Boilă, Victor Bontescu, Valeriu Braniște, Ștefan Cicio-Pop, Octavian Goga, Vasile Goldiș, Emil Hațieganu, Aurel Lazăr, Vasile Lucaciu, Ioan Suci, Alexandru Vaida-Voevod, Aurel Vlad, akik a Román Nemzeti Párt tagjai voltak, illetve Ioan Flueraș és Iosif Jumanca szocialisták.

gyakorolta az igazgatási hatásköröket.⁵⁸ A gyulafehérvári nemzetgyűlés végérvényesen jogot formált a huszonhat kelet-magyarországi vármegyére, amelyek megszállása decemberben kezdetét vette.

Erdély utolsó önmentési kísérletére decemberben került sor. Apáthy István és Vincze Sándor Budapesten tárgyalást folytattak Batthyány Tivadar belügyminiszterrel és Jászi Oskárral. A kolozsvári küldöttség azt kérte a magyar kormánytól, hogy a „kolozsvári tanácsot ruházzák fel teljes hatalommal, mert a gyulafehérvári román kormány csakhamar átveszi az ügyek vezetését”. A Károlyi-kormány Apáthyt a polgári ügyek vezetésének feladatával kinevezte a Kelet-magyarországi Főkormánybiztosságnak élére. A belügy, a közoktatás, a közlekedésügy és a közéletmelzés felett rendelkező új szerv az erdélyi magyar kormányoknak felelt meg a budapesti kormány ellenőrzése alatt. A feladatok ellátására tizennégy ügyszólyát állítottak fel, ahol többek között Sándor József a székely ügyek felelőse lett, báró Horváth Emil a fegyverszüneti, a szociáldemokrata Jordáky Lajos a népjóléti ügyszólyát vezette.⁵⁹

Mire felállt a Főkormánybiztosság, a román hadsereg mindenütt elérte a kijelölt demarkációs vonalat, és több ponton megpróbált átkelni a Maroson, amit a túloldalon állomásozó magyar alakulatok eleinte visszavertek. Henri Berthelot tábornok, akinek Erdély is a hadművelési területei közé tartozott, a román vezérkar kérésének eleget téve december 12-én engedélyezte a Maros-vonal átlépését, valamint Kolozsvár, Nagyvárad, Arad elfoglalását. Érdemi sereg hiányában hathatós magyar katonai ellenállásra nem kerülhetett sor. Kratochvil Károly ezredes, akit november 23-án neveztek ki az erdélyi katonai terület magyar parancsnokává, 1919. február elejére szervezte meg a többségében székelyekből álló hadosztályt, amely hatszázötven tisztből és több mint nyolcezer katonából állt. 1918. november végétől több toborzó körútra is sor került Erdélyben, hogy megpróbálják a frontról hazatért katonákat ismét fegyverbe szólítani. Ennek céljából indult útnak november végén Székelyföldre Zágoni István székely tisz, újságíró, a Székely Nemzeti Tanács egyik tagja, januárban Böhm Stromfeld Aurél vezérkari ezredes és Tombor Jenő alezredes, illetve a székely hadosztály tisztszei a Szilágyságban és környékén. A toborzóakciók szerény eredménnyel jártak: a tervezett hetvenezer ember helyett 1919. március közepéig mindössze pár ezren jelentkeztek.⁶⁰

Az Erdélyi Nemzeti Tanács és a kolozsvári Székely Nemzeti Tanács december 22-ére a gyulafehérvári román nemzetgyűléshez hasonlóan magyar nagygyűlést hirdetett Kolozsvárra, hogy a kelet-magyarországi magyarok és németek közösen foglaljanak állást Magyarországi területi integritása mellett és a román megszállás ellen. Az ötvenezresre becsült tömegdemonstráción beszédet intézett a tiltakozókhoz Apáthy István, két román szociáldemokrata politikus (Strengár Demján Száva, Gheorghe Avramescu), Sándor József, Janovics Jenő és Vincze Sándor. A kolozsvári gyűlés elfogadta a magyar nemzet önrendelkezéshez való jogát, és Magyarország területi integritásának megőrzése mellett elismerte a nemzeti ségek egyenjogúságát. Apáthy egyetértésével Vincze Sándor a következő javaslatot terjesztette a népgyűlés elé: „Kelet-Magyarországnak Kolozsvárt 1918. december 22-én összesereglett különböző vallású és fajú népei kijelentik a Wilson-féle elvek értelmében gyakorolt önrendelkezési joguk alapján, hogy Magyarországgal egyazon népköztársasági állami közösségben kívánnak élni és az egységes és csonkítatlan Magyarország keretein belül követelik minden itt lakó nemzet számára a teljes egyenlőséget, szabadságot és önkormányzatot. Kijelenti a nagygyűlés, hogy az erdélyi magyarság és székelység teljes jogosultságú

⁵⁸ Iancu: *The Ruling Council*, 34–44.

⁵⁹ *Impériumot kap a kolozsvári Nemzeti Tanács*. Kolozsvári Hírlap, 1918. december 7.; *A kolozsvári Nemzeti Tanács Erdély főköormánybizottsága*. Kolozsvári Hírlap, 1918. december 8.

⁶⁰ Romsics: *Erdély elvesztése*, 142–164.

önkormányzati szervének és képviselőjének elismeri a Kolozsvárt 1918. december 17-én egyesült Erdélyi Magyar Székely Nemzeti Tanácsot, illetőleg annak 1918. december hó 18-án megválasztott központi kormányzó tanácsát.”⁶¹

December 24-én délelőtt 10 órakor Gherescu tábornok csapatai élén bevonult Kolozsvárra. Apáthy ismertette a magyar kormány álláspontját, amely a fegyverszüneti egyezmény II. és III. pontja értelmében a magyar csendőrségnek, a rendőrségnek, a nemzetőrségnek és a 8. hadosztálynak fegyverben maradását engedélyezte. Más megszállt erdélyi városokhoz hasonlóan Kolozsváron is bevezették a cenzúrát, a rendőrséget román katonai ellenőrzés alá vonták, az erőszakos cselekményeket letartóztatással és internálással büntették, kijárási tilalmat vezettek be, az állandó lakcímmel nem rendelkező kolozsváriaknak pedig három napot adtak a város elhagyására.⁶²

1919. januártól az Erdélyt megszálló román hatalom elérkezettnek látta az időt arra, hogy az erdélyi magyar tisztviselői réteg ellen megindítsa a harcot, és megkezdje a Főkormánybiztosi Hivatal felszámolását. Január 8-tól a főkormánybiztossal való mindennemű hivatalos érintkezést betiltottak. Január 15-én a bolsevizmus terjesztésének vádjával, valamint a január 14-i véres cigányi eset miatt Apáthyt letartóztatták, és fegyveres katonai őrizet alatt Nagyszebenbe szállították.⁶³ Apáthy helyét Grandpierre Emil törvényszéki bíró vette át. Rata J. Vasile királyi százados azonban január 18-án egy szakasz román katona kíséretében a vármegyeházán lévő Főkormánybiztosi Hivatal működését véglegesen beszüntette, amivel gyakorlatilag megszűnt a magyar kormányzati ellenőrzés Erdély felett.⁶⁴

Összegzés

1918 őszére az utókor szemlélője Erdély román megszállása tudatában tekint vissza; ezzel szemben az akkori politikai szereplők a jövő formálása érdekében léptek fel. A politikaformáló számára mindig az a kérdés, hogy mit kell tennie, mert figyelme a jövőre vetül, amelyhez válaszáat a múltból, illetve tapasztalatából meríti. Az 1910-es években az erdélyi potens ellenzéki politikai szereplők, ha véleményük el is tért számos közéleti kérdésben, cselekvési lehetőségeiket mérlegelve szövetséget kötöttek, hogy Magyarországról és annak keretein belül Erdély jövőjéről megfogalmazzák elképzeléseiket. Ez tette lehetővé, hogy 1918 őszén eltérő világnézetű és gondolkodású politikai szereplők közös platformra kerüljenek. A szervezők ebben a plurális politikai térben hol külön-külön, hol pedig együtt intézményes formákat hoztak létre céljuk megvalósítása érdekében. Utolsó közös fellépésükre 1918 őszén került sor, amikor előbb megalakították a Magyar Nemzeti Tanács Erdélyi Bizottságát, majd a Kelet-magyarországi Főkormánybiztosságot, amely Erdély utolsó önmentési kísérlete volt.

⁶¹ *Erdély magyarságának és székelységének nagy napja. Nemzetgyűlés a Mátyás- király téren.* Kolozsvári Hírlap, 1918. december 22.; *Keletmagyarország tiltakozó nagygyűlése. A románok nem engedték be a különvonatokat Kolozsvárra.* Kolozsvári Hírlap, 1918. december 24.; *Tiltakozás a gyulafehérvári határozat ellen.* Kolozsvári Hírlap, 1918. december 15.

⁶² *A megszálló hadsereg tábornokainak tárgyalásai a főkormánybiztossággal.* Kolozsvári Hírlap, 1918. december 25.; *Neculcea tábornok intézkedései a város rendjéért.* Kolozsvári Hírlap, 1918. december 27.

⁶³ Az engedély nélkül vasúton előrenyomuló 200–300 főnyi román haderőt Cigányi községnél a magyar 24. ezred (Székely főhadnagy) feltartóztatta, és a harcok során 9 román katona elesett. Az akció értelmi szerzőjének a románok Apáthy Istvánt tartották. Az esetet követően a Kolozsvári Román Nemzeti Tanács hivatalos értesítést adott ki, mely szerint a román megszálló csapatok parancsnoksága 900 ezer korona büntetést szabott ki a Kolozsvári Főkormánybiztosságra.

⁶⁴ Fráter Olivér: *Erdélyi magyar helyzetkép 1916–1919-ben.* Budapest, 2003. 79–83.

NORBERT FALUSI

Alliances and Political Ties in Transylvania, 1917–1918

Political actors, even on different sides of the political fence, are able to make alliances. Sometimes their relationship is indirect but have common goals they pursue together. Since the turn of the century, the debates related to nation, state and the Transylvanian region focused on property rights, voting right reforms and the unanswered question of nation-building. Even if the various - and at times competing - Hungarian political groups offered different answers, for example in the question of suffrage, all were organized around the identity politics of the thousand-year-old state and the Hungarian nation-state's history. This study examines how a regional anti-Tisza alliance was organised after 1910 by different political actors mainly connected to the independentist opposition, as well as the social democrats. They started a political movement, wanted to act locally and regionally, they repackaged the Transylvania-question into a self-defence strategy, and attacked the ruling party's administration and its representatives from the outside and from the bottom. The Transylvanian Committee of the Hungarian National Council was formed in October 1918 by the Independent, Radical, and Social Democratic parties to make a last attempt to save Transylvania.